

Çeviriler

Beydâvî'nin "*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*"¹ Adlı Eserinde Hermenötiği*

Yusuf RAHMAN**

Çev.: Bünyamin AÇIKALIN***

Ebü Saîd Abdullah b. Omer b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hayr Nâsirud-dîn el-Beydâvî² (vefatı h. 685 veya 716 / m. 1286 veya 1316), tefsiri İslam dünyasında en geniş çapta okunan bir müfessir olduğu gibi, Batı'da da Kur'an tefsircilerinin en iyi bilinenidir. Birçok yönden, onun *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* adlı tefsiri, Celâleddîn el-Mahallî (v. 864 / 1459) ve Celâleddîn es-Süyûtî (v.911 / 1505)'nin *Tefsîru'l-Celâleyn*'i dışında geçilememiştir. Envâr'ındaki birçok bölüm Fransızca'ya ve İngilizce'ye tercüme edilmiştir³. Çok sayıda âlim de onun eserine hâşiyeler yazmıştır. -Edwin E. Calverley'in ileri sürdüğü

- 1 Bu çalışmada kullanılan, H. O. Fleischer'in iki ciltlik baskısıdır (Osnabruck: Biblio-Verlag, 1968).
- * Bu makalenin orijinal adı "Hermeneutics of al-Baydawi in his Anwâr al-Tanzil wa Asrâr al-Ta'vil"dir ve İngilizce olarak üç ayda bir yayınlanan ISLAMIC CULTURE isimli dergiden alınmıştır (Ocak 1997, c. LXXI, Sayı: 1, Haydarabad, Hindistan). Makalenin daha iyi anlaşılabilmesi için bizim koyduğumuz dipnotlar, * işareti ile gösterilmiştir. Bize ait parantezlerde ise "mütercim" kaydı konulmuştur. Dipnotlarda c. kısaltması, cilt karşılığında, s. kısaltması da sayfa karşılığındadır. Ayrıca dipnotlardaki İngilizce kitap ve makale isimleri de parantez içinde Türkçe'ye çevrilmiştir. (Mütercim)
- ** Kanada McGill Üniversitesi, Doktora öğrencisi.
- *** Yrd. Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
- 2 Biyografisi ve eserleri için bkz. Lutpi İbrahim, "Al-Baydâvî's Life and Works" (Beydâvî'nin Hayatı ve Eserleri), Islamic Studies, 18 (1979), s. 311-21.
- 3 Yusuf kıssasının anlatıldığı Yûsuf sûresi (12) tefsirinin iki tercümesi vardır. Bunlardan biri, Eric F. F. Bishop ve Mohamed Kaddal tarafından yapılan, "The light of Inspiration and the Secrets of Interpretation; Being a Translation of the Chapter of Joseph (Surat Yusuf) With the Commentary of Nasir id-Din Al-Baidawi" (*Vahyin Aydınlığı ve Rüya Yorumunun Sırları; Nasiruddin el-Beydâvî'nin Yorumu ile Birlikte Yusuf Sûresinin meâli*) başlığını taşıyan tercüme (Glaskov: Jackson, Son and Company, 1957); diğeri de, A.F.L. Beeston tarafından yapılan, "Baidawi's Commentary on Surah 12 of the Qur'an" (*Beydâvî'nin Kur'an'ın Yûsuf (12) Sûresini Tefsiri*) başlıklı tercümedir (Oxford: Clarendon Press, 1963). Âl-i İmrân (3) sûresinin tefsiri, D. S. Margoliouth tarafından "Chrestomathia Baidawiana: The Commentary of el-Baidawi on Surah III" (*Chrestomathia Baidawiana: Beydâvî'nin Âl-i İmrân (3) Sûresini Tefsiri*) başlığıyla tercüme edilmiştir (London: Luzac and Co., 1894). Margoliouth'a göre, S. de Sacy Bakara (2) sûresinin bir kısmını, "Anthologie Grammaticale" adlı eserinde Fransızca'ya tercüme etmiştir. Bkz. Margoliouth, age., 5.

Şırnak Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Dergisi

2010/I-II yıl: 1 cilt: 1 sayı: 1-2

gibi⁴- sadece *seksenin* üzerinde değişik türden kitap değil, aynı zamanda -el-Mecmaü'l-Melikî'nin araştırmasına göre- *üçyüzün* üzerinde şerh de, bu tefsire dayandırılmıştır⁵. Ehl-i sünnet inancını desteklemeye olan meylinin yanında, kısa ve özlü oluşu da, onun meşhur olmasının bir diğer sebebi olarak görünüyor⁶. Taberî'nin (v. 310 / 923) geniş hacimli tefsiriyle karşılaştırıldığında Envâr, -Fleischer'in baskısında- sadece iki ciltten ibarettir.

Yine de Beydâvî'nin tefsiri, orijinal kabul edilmez. Bu görüşte olanlara göre o, büyük ölçüde Cârullah Zemahşerî'nin (v. 538 / 1144) Keşşâf'ı, Fahrüddin Râzî'nin (v.606 / 1209) et-Tefsîru'l-Kebîr'i veya (diğer adıyla / müt.) Mefâtihu'l-Ğayb'ı ve Râğıb el-İsfehânî'nin (v.502 / 1108) tefsiri gibi, önceki tefsirlere⁷ dayanmaktadır. Bir müslüman Türk bibliyografyacı olan Hacı Halife (v. 1068 / 1657), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*'unda der ki; "O Envâr'da, Arapça grameri (*meâni ve beyân*) ile ilgili meseleleri Keşşâf'dan; hikmet (visdom) ve kelâmla ilgili konuları, et-Tefsîru'l-Kebîr'den; kelime türevleri, gizli gerçekler (gavâmid) ve kinâyelerle ilgili hususları da Râğıb'ın tefsirinden özetle almıştır⁸. Ayrıca Hacı Halife Beydâvî'nin, zekasının parıltılarını, hikmetli sözlerini ve herhangi bir şüp-

- 4 Bkz. Edwin E. Calverley, "Al-Baydâvî's Matâli' Al-Anzâr: A Systematic Theology of Islam" (Beydâvî'nin *Metâliu'l-Enzâr*'ı; Sistemantik bir İslâm Kelâmı), *Müslim World* 53, (1963), s.293.
- 5 Bkz. "el-Fihrisu's-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabî el-İslâmî el-Mahtût: Ulûmu'l-Kur'ân Makhtûtâtü't-Tefsîr ve Ulûmu" (Amman: el-Mecmau'l-Melikî li buhûsi'l-hadâratî'l-İslâmiyye, 1989), I, 320-343. Bunlardan Kâzerûni'ye ait olanı, makalemizde kullandığımız hâşiyelerdendir (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1911-2), 5 cilt.
- 6 Bkz. Carra de Vaux, "Tefsîr", *Encyclopedia of Islam (EI¹)*, IV:1, 64; ve Beeston, "Baidawi's Commentary" (*Beydâvî'nin Tefsiri*), s.V.
- 7 Bu konuyla ilgili örnekler için bkz., Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, "et-Tefsîr ve'l-Müfessîrîn", (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1960-1), s. 297-302; Margoliouth, "Chrestomathia", s. VII; C. Brockelmann, "el-Beydâvî", *Shorter Encyclopedia of Islam (SEI)*, s.58; J. Rabson, "el-Beydâvî", *Encyclopedia of Islam (EI²)*, I, 1129; Andrew Rippin, "el-Baydâvî" *Encyclopedia of Religion (ER)*, II, 85-6; yine aynı yazar, "Tefsîr" *ER*, XIV, 240; Helmut Gatje "The Qur'an and Its Exegesis" (*Kur'ân ve O'nun Tefsiri*), adlı eserinin giriş kısmı. Bu kitap, Alford T. Welch tarafından tercüme edilmiş ve baskıya hazırlanmıştır (London: Routledge and Kegan Paul, 1976), s.37.
- 8 Hacı Halife, "Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn" baskıya hazırlayan, G. Flugel (New York 1964), I, 471; karşılaştırmız Jane I. Smith, "An Historical and Semantic Study of the term 'İslâm' As Seen in a Sequence of Qur'ân Commentaries" (*Bir dizî Kur'ân Tefsirinde Görüldüğü Şekliyle 'İslâm' kavramının Tarihi ve Semantik Etüdü*), (Missoula: University of Montana, 1975), s.121. Hacı Halife, Râğıb el-İsfehânî'nin Tefsir'inden bahsetmez. Fakat Râğıb, tefsir alanında birkaç kitap yazmıştır, meselâ; Câmîu't-Tefâsîr, Durretü't-Te'vîl fi Müteşâbihi't-Tenzîl, Risâle fi't-Tefsîr ve el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân. Bu kitaplara ulaşamadım. Bkz. "el-Fihrisu's-Şâmil", I, 125-6; ve E.K. Rowson, "er-Râğıb el-İsfehânî", *EI²*, VIII, 389-90.

heyi ve yanlış anlamayı önlemek için doyurucu, ikna edici açıklamalarını bunlara ilave ettiğini söylemektedir⁹.

Bu üç çalışmadan faydalanmasına rağmen Envâr, J. Rabson'a göre, "büyük ölçüde Zemahşeri'nin Keşşâf'ının, kısaltılmış ve üzerinde değişiklikler yapılmış bir versiyonudur"¹⁰. Bazı ifadelerinin görmezlikten gelinmesine ve kalmasına izin verilmesine rağmen¹¹, Beydâvî genelde, Zemahşeri'nin Kelâm'la ilgili sırf akla dayalı görüşlerini, yani Mu'tezile'ye ait fikirleri yansıtan ifadelerini -Ehl-i Sünnet'in görüşünü ortaya koymak için-¹² ya çürütmüş ya da kitabına almamıştır. Carl Brockelmann, Envâr'ın şöhreti hakkında yorum yaparken, Beydâvî'nin tefsirinin birçok sünni tarafından neredeyse "kutsal bir kitap" olarak kabullenildiğini söyler. Bu bağlamda Brockelmann şunları yazar: "Beydâvî tefsiri, sünni müslümanlar nezdinde en iyi ve neredeyse kutsal bir tefsir olarak kabul edilir. Tefsirin öncelikli hususiyeti, bir yığın malzemeyi veciz ve anlaşılır bir şekilde ihata etmedeki başarısıdır."¹³*

Bunlar bazı bilginlerin Beydâvî'nin tefsiri hakkındaki birtakım iddia ve tenkitleridir. Fakat onun metodu gerçekten, sadece kendisinden önceki müfessirlerin çalışmalarını genişletmek ve onları tefsirine almaktan mı ibaretti? Şayet böyleyse onun bunu yapmasının sebebi neydi? Başka bir deyişle, gerçekten onun hermenötüğü bundan mı ibaretti? İşte, makalemizin esas işaret etmek istediği soru da budur. Makalemizde, onun herme-

⁹ age.

¹⁰ Robson, "el-Beydâvî", s.1129. Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, Beydâvî'nin çalışmalarını listelerken, Envârü't-Tenzil'den "Muhtasarü'l-Keşşâf" diye bahseder. Bkz. Dâvûdî, "Tabakâtü'l-Müfessirin", (Kahire: Maktabat Wahbah, 1972), I, 242. Aynı şekilde bkz. Mâni' Abdu'l-Halim Mahmûd, "Menâhîcu'l-Müfessirin", (Beirut, Dâru'l-Kütüb el-Lübânî, 1978), s.242.

¹¹ Örnekler için bkz. Rippin, "el-Beydâvî", s. 86.

¹² Lutpi İbrahim, Zemahşeri ile Beydâvî'nin kelimasını karşılaştırdığı çok sayıda makale yazmıştır. Meselâ; "The Concept of Divine Justice According to al-Zamakshari and al-Baydâvî", (*Zemahşeri ve Beydâvî'ye göre, İlahî adalet kavramı*), *Hamdard Islamicus*, 3 (1980), s. 3-17; "The Relation of Reason and Revelation in the Theology of al-Zamakshari and al-Baydâvî", (*Zemahşeri ve Beydâvî'nin kelimasında, Akıl ve Vahiy ilişkisi*) *Islamic Culture*, 54 (1980), s. 63-74; "The Concept of *Ihbat* and *Takfir* According to az-Zamakshari and al-Baydâvî", (*Zemahşeri ve Beydâvî'ye göre, İhbat ve Tekfir kavramı*) *Die Welt des Orient*, 11 (1980), s.117-21; ve "The Questions of the Superiority of Angels and Prophets between az-Zamakshari and al-Baydâvî", (*Zemahşeri ve Beydâvî'ye Göre, Meleklerin ve Peygamberlerin Üstünlükleri Problemi*) *Arabica* 28 (1981), s. 65-75.

¹³ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, (Leiden: E.J. Brill, 1943), I, 530; karşılaştırınız: age, "el-Beydâvî", s. 58.

* Brockelmann'dan yapılan bu Almanca alıntının tercüme edilmesinde, Suat Mertoğlu yardımcı olmuştur.

nötiğinin ana prensipleri ve nazariyeleri sunulacaktır. Ayrıca, tartışmaya sadece teorik zeminde yoğunlaşmamak için, örnek olarak Beydâvî'nin Rûm Sûresini tefsirindeki hermenötîğinin malzemeleri de incelenecektir.

Her şeyden önce, bu makalede kullanılan "hermenötik" teriminin açıklanması gerekmektedir; çünkü bilginlerin ona yüklediği anlamlar, farklılıklar arz etmektedir. İngilizce "Hermeneutics" kelimesi, açıklama (to explain), tercüme etme (to translate) ve ifade etme (to express) anlamındaki Yunanca "hermeneuein" masdarından gelmektedir¹⁴. Kelimenin Yunan mitolojisinde, Tanrıların peygamberi Hermes'e* bir göndermeyi içerdiği de söylenmiştir. Hermes'in görevi, insanlara Tanrıların emirlerini açıklamaktır. Yani Hermes, ilâhî âlemlerle insanlık âlemi arasındaki boşluğun üzerinde bir köprülük vazifesi görmüştür¹⁵. Buna göre mitoloji bize şu bilgiyi vermektedir: "Hermenötik sorun; geçmişteki bir olayın veya bir metnin, insanların şu anki varlıklarına nasıl tercüme edileceği veya açıklanacağıdır. Kur'an'da hermenötîğin bu şekilde anlaşılması, Nahl Sûresinin (16), 44. âyetinde ifade edilmektedir: "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlaşılan diye sana da bu Kur'an'ı indirdik."

"Hermeneutics" ile "exegesis" terimleri arasında etimolojik açıdan bir fark olmamasına rağmen, tarihte ilâhiyat alanındaki terminolojide bu iki kelime birbirlerinden ayrıt edilegelmiştir. Exegesis kelimesi, yorumun pratiği hakkında kullanılırken, hermeneutics bu pratiğin kriterlerini ve amaçlarını göstermek için kullanılmıştır; başka bir deyişle hermeneutics, exegesis'in (yorumun) teorisi-dir¹⁶. Bu makalede müracaat edilecek olan da, terimin bu anlamıdır.

- 14 Jane Dammen Mc Auliffe, "Qur'anic Hermeneutics: The Views of et-Taberî and Ibn Kesir," in "Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an" (*"Kur'an Tefsiri Tarihine Yaklaşımlar"* isimli kitapta, *"Kur'an'ın Hermenötîği: Taberî ve İbni Kesir'in Görüşleri"* başlıklı bölüm), basıma hazırlayan: Andrew Rippin (Oxford: Clarendon Press, 1988), s. 46. Karşılaştırmız: E. A. Andrews, "A Latin Dictionary: Founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary", (*Bir Latince Sözlük: Andrew'in yayına hazırladığı Freund'un Latince Sözlüğü temel alınmıştır*), basıma hazırlayan: Charlton T. Lewis and Charles Short (Oxford: Clarendon Press, 1980), s.849.
- * Rivayetlere göre bu şahıs İdris Peygamberdir. Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tercümesi bastırılan İslâm Ansiklopedisi, "İdris", maddesi, 5. cilt, ikinci kısım, s. 933-935, İstanbul, 1977.
- 15 Warner G. Jeanrond, "Theological Hermeneutics: Development and Significance", (*Teolojik Hermenötik: Gelişimi ve Önemi*), (New York: Crossroad, 1991), s.1.
- ** *Etimoloji*; bir dildeki kelimelerin kökenlerini incelemeyi amaç edinen, kelimelerin biçim ve anlam bakımından geçirdiği aşamaları araştıran bir bilim dalıdır. Bkz. Meydan Larousse, "etimoloji", maddesi, IV, 415, İstanbul, 1973.
- 16 Muhammed Atâ al-Sid, "The Hermeneutical Problem of the Qur'an in Islamic History", (*İslâm*

Sanat eserini ve metni anlarken veya tefsir ederken hermenötik anlama yapan kişi, yorumcunun *tabula rasa* (boş bir levha/ müt.) olmadığını kabul eder. O, metni anlamadan önceki bilgilerinin ve önyargılarının tamamını metne getirir. Bir Alman filozofu olan, Rudolf Bultmann (1884 / 1976) "Önyargı Olmaksızın Yorum Mümkün mü?" adlı eserinde "Önyargı olmaksızın yorum yapma gibi bir şeyin kesinlikle olamayacağını ifade eder¹⁷. Yorum yapan ile metnin ana fikri arasında mutlaka bir "canlı ilişki" vardır. Meselâ, insan matematik işlemlerini, onun kural ve formüllerini bilmezse anlayamaz. Aynı şekilde metni nasıl okuması gerektiğini bilmeyen kişi de onun anlamını kavrayamaz. Bu ön bilgi ve önyargı olgusu, genel olarak "hermenötik çerçeve"nin bir boyutu olarak değerlendirilir¹⁸. Bir Kur'an tefsircisinin anlama öncesi malzemeleri ise; Arap dili, şiir, siyak-sibak, Kur'an içindeki bütünlük¹⁹ ve Kur'an'la diğer metinler arasındaki ilişkilerin bilgisi olabilir. Buna dayalı olarak Norman Calder şu sonuca ulaşmaktadır: "Bir müfessiri diğerinden ayıran özellikler; onların Kur'an'daki metnin manasının ne olduğu hakkında ulaştıkları neticeden çok, kendilerinin manaya katılımlarını işaret eden teknikleri sergilemelerinde, geliştirmelerinde ve edebi disiplindeki ustalıklarında yatar²⁰".

Beydâvî'nin, yorum metotları ile hermenötöğün sorunlarına son derece vâkıf olduğu gerçeğine, tefsirinin baş tarafındaki giriş kısmında açık deliller vardır. O, eserinin önsözünde, tefsiri yazması ve bu başlığı seçmesinin sebeplerini sunmanın yanı sıra, tefsirinde takip edeceği metot ve şablonu da ortaya koyar.

Tarihinde Kur'an'ın Hermenötöğü Problemi), basılmamış doktora tezi, Temple University, 1975, s. 8-9. Aynı zamanda bkz. McAuliffe, "Qur'anic Hermeneutics", (*Kur'an'ın Hermenötöğü*), s. 47; ve Jeanrond, "Theological", (*Teolojiye dair*), s. 1.

17 In "Existence and Faith: Shorter Writings of Rudolf Bultman", (*Varlık ve İman isimli kitapta: Rudolf Bultman'ın Kısa Yazıları*), Schubert M. Ogden tarafından seçilmiş, tercüme edilmiş ve takdim yazılmıştır, (Cleveland: The World Publishing Company, 1966), s.290 (Orjinalinde de italiktir).

18 Bkz. Jeanrond, "Theological", (*Teolojiye dair*), s. 5-6. İkinci boyut ise şu görüştür: Bütünü anlamak için kişinin, o bütünü oluşturan parçaların hepsini anlaması gerekir ve parçaları lâyık-ı vechile anlamak için kişi, kompozisyonun bütününe anlamak zorundadır.

19 Bkz. M.A.S. Abdu'l-Halim, "Context and Internal Relationship: Keys to Qur'anic Exegesis" in "Approaches to the Qur'an" (*Kur'an'a Yaklaşımlar*) isimli Kitapta, "*Siyak-Sibak ve Dâhili İlişki: Kur'an Tefsirine Anahtarlar*", basıma hazırlayan; G.R. Hawting ve Abdu'l-Kadir A. Şerif (London and New York: Routledge, 1993), s. 71-98.

20 Norman Calder, "Tafsir From Taberî to İbn-i Kesir: Problems in the Description of a Genre, Illustrated with Reference to the Story of Abraham," in Approaches to the Qur'an, (*Kur'an'a Yaklaşımlar*) isimli kitapta; "*Taberî'den İbn-i Kesir'e kadar Tefsir: Bir Tarzın Tanımlanmasındaki Problemler*", İbrahim (a.s.) kıssasına atıfta bulunularak açıklanmıştır), s. 106.

Beydâvî, kendisini Envâr'ı yazmaya sevk eden iki sebep söyler. Bunlardan ilkinin, şu şekilde ifade eder:

"İmdi, gerçekten en kıymetli, en şerefli ve en yüce ilim, dinî ilimlerin başı ve önderi olan, tefsir ilmidir. O, şeriatın (şeriat kurallarının) esas ve temelidir. Bütün dinî bilimlerde -onların temel ve ayrıntılarında (usûl ve fûru'unda)- uzman olmayan ve Arap dili ile edebî sanatlarını çok iyi derecede bilmeyen biri, bu alanda kendisine güvenilip tabi olunmaya ehil değildir ve böyle birinin Kur'ân hakkında konuşması da asla câiz olmaz"²¹.

Bu alıntıdan özetle; Beydâvî'nin, dinî ilimlerin en yücesi olduğu için bir tefsir kitabı yazmaya niyetlendiğini anlamaktayız²². O, farklı disiplinlerde çok sayıda kitap yazmıştır²³: Ortaçağ Kelâmı, Arapça grameri, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Mantık, Metafizik ve en sonunda, belki de başarısını taçlandırmak üzere, eserlerinin listesine bir de tefsir ilave etmeyi istemiştir. İbn-i Âşûr'a göre, Beydâvî, Envâr'ını ömrünün sonlarına doğru yazmıştır, yani, Tebriz'de hicrî 7. yüzyılın ikinci yarısında²⁴.

Tefsirini yazma sebebini belirttiikten sonra Beydâvî, müfessir olmak isteyen bir kimse tarafından mutlaka yerine getirilmesi gereken bazı şartların bulunduğunu ifade eder. Bu şartlar, hermenötik anlamda, Kur'ân'ı yorumlamada ihtiyaç duyulan, önceden bilinmesi gereken bilgilerdir. Beydâvî'ye göre Kur'ân'ı doğru anlamak için, kişinin şu üç sahada uzman olması zorunludur: "Dinî ilimler, Arap dili ve edebî sanatlar".

Aynı zamanda yazarın tefsir metodunu anlamamıza yardımcı olan (tefsirini yazmasındaki / müt.) ikinci sebep olarak da Beydâvî şunları yazar²⁵:

"Bu sahada, sahâbenin büyüklerinden, tâbiûndan ve onlardan sonra gelen selef-i sâlihinden bana intikal eden bilgilerin özünü içerecek bir kitap yazmayı, uzun bir süre önce çok arzu etmişim. (Bu kitap) aynı zamanda ben ve benden öncekilerin, selef ve örnek âlimlerden aldığımız önemli

21 El-Beydâvî, "Envâr", s. 2, satır, 12-5.

22 Envâr'ın hâmişinde Kâzerûnî, Beydâvî'nin diğer kitabı olan Tavâlî'de, yazarın dinî ilimler içerisinde en yücesinin *Kelâm İlmi* olduğunu yazdığını ifade eder. Bkz. Kâzerûnî, "Hâşiye", I, 5, satır: 26. Beydâvî, Tavâlî'yi tefsirinden önce yazdığı için, Envâr'daki ifadenin yazarın en son görüşü olduğu kuvvetle muhtemeldir.

23 Bibliyografyası için bkz. İbrahim, "el-Beydâvî", s. 316-8; Brockelmann, "Geschichte", s. 530-4.

24 Bkz. İbn Âşûr, "et-Tefsîr ve Ricâlüh", (Tunus: Dâru'l-Kütüb eş-Şarkiyye, 1966), s.97.

25 el-Beydâvî, "Envâr", s. 2, satır:15-9.

birtakım ince nükte ve latifeleri içerecekti. Ayrıca iyi bilinen sekiz imamın meşhur kırâatlarını ihtiva edeceği gibi, güvenilir kârilerden alınan şâzz kırâatları da içerecekti. Ancak birikimimin azlığı, beni bunları yapmaktan alıkoydu ve o zaman böyle bir şerefe erişmemi engelledi²⁶.

Neticede, Beydâvî'nin ilim hayatının ilk yıllarında, yukarıdaki unsurları içerecek bir tefsir yazmaya niyetlendiği açıktır; ancak bunu yapmak için gerekli bilgi ve birikime sahip olmadığını hissettiği için, onu yazmayı birkaç yıllığına ertelemiştir. Yukarıdaki ifade, aynı zamanda onun tefsir metodu hakkında da bir fikir vermektedir ve bundan dolayı içerisinde kitabının ismini de zikrettiği, önsözünün son ifadesini kayda değer buluyoruz. Bu cümleyi zikretmem bir başka açıdan da önemlidir; çünkü sonra gelen bazı âlimler kasıtlı ya da kasıtsız onu basitçe "Keşşâf'ın özeti" diye tavsif etmişlerdir. O, şöyle der:

"Niyetlendiğim şeye (tefsirimi yazmaya) başlamak ve hedeflediğimi gerçekleştirmek şeklindeki kararımı yerine getirmem ancak bir istihâreden sonra mümkün oldu. Onu, bitirdikten sonra "Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil" diye isimlendirmeye karar verdim"²⁷.

Beydâvî'nin Envâr'ı üzerinde yapılacak bir inceleme sonunda, tefsirinin -içinde yer alan görüşlerin büyük bir bölümünde-, kendisinden önceki tefsirlere borçlu olduğu ortaya çıkacaktır. Kendisinin de önsözünde ifade ettiği gibi, yararlandığı tefsirler iki çeşittir: Sahâbe, tâbiün ve selef-i sâlihîn²⁸ ile kendisinden önceki tefsirciler.

Gelişme Döneminin Tefsirleri

Winand Fell tarafından hazırlanan Beydâvî tefsirinin "index"ine baktığımızda²⁹, İslam'ın ilk iki yüzyıldaki tefsircilerin birçoğunun isimle-

26 Karşılaştırınız: Robson'ın "el-Beydâvî" isimli kitabındaki tercümesidir, s. 1129.

27 el-Beydâvî, "Envâr", s. 2, satır: 20-1.

28 Bu tefsirler, Jane Dammen McAuliffe tarafından, 'Kur'ân Tefsirinin Oluşma Dönemi' olarak mütâlaa edilir ki bu dönem, Hz. Muhammed'in hayatta olduğu devirden, onuncu yüzyılın ilk yıllarına, -ki Taberî'nin tefsiri bu zaman diliminde ortaya çıkmıştır- kadar uzanır. Bkz. McAuliffe, "Qur'anic Christians: An Analysis of Classical and Modern Exegesis" (*Kur'ân'da Hıristiyanlar: Klasik ve Modern Yorumların Bir Analizi*) (Cambridge University Press, 1991), s. 13. Bu zaman dilimindeki tefsirciler için bkz. Suyûti, "el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân", (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1985), IV, 240-12.

29 Bkz. Winand Fell, "Indices and Beidhawii Commentarium in Coranum", (Osnabruck: Biblio Verlag, 1968), s. 1-17. (Fleischer'in yayına hazırladığı Envâr'ın sonunda bulunmaktadır, ikinci cilt).

rini, orada görebiliriz. İbn Abbas, Peygamberin sahâbeleri arasında en önemlisi ve en sık başvurulanıdır³⁰. Ondan sonra İbn Mes'ud 14, Ubeyy b. Ka'b 4, Abdullah b. Zübeyr 4, Ebû Mûsâ el-Eş'arî 2 ve Zeyd b. Sâbit bir defa zikredilmiştir. Tâbiûn arasından Mücâhid'i 5, Dahhak'ı 3, Katâde'yi 3, İkrime'yi 2 ve Ebu'l-Âliye'yi bir defa zikretmektedir³¹. Bu tefsircilerin, Kur'an'ı anlamada, klasik ve modern yorumların kendilerine dayandığı en önemli kaynak oldukları kesindir. Beydâvî, yine de bu tefsirlerden bir rivâyet aldığı anda, -Taberî'nin ansiklopedik tefsirinde zikrettiği- rivâyet zincirlerini (isnâdı) zikretmez.

Klasik Müfessirlerin Tefsirleri

Fell'in index'inde görebildiğimiz kadarıyla Beydâvî'nin, Taberî, Zemâşherî, Râzî ve Râgıb el-İsfehânî gibi selef bilginlerinin hiçbirini zikretmediğine şahit olmamız oldukça ilginçtir ve bizim, Beydâvî'nin bir intihali³² olup-olmadığı hakkında kuşku duymamıza yol açmaktadır. Daha sonra göreceğimiz gibi, Beydâvî isimlerini asla zikretmemesine rağmen, kendisini selefte göre ayarlamıştır³³. O, Ebû Hasen el-Eş'arî (2 defa), Cübâî (1 defa), Berâhime (1 defa), Havâric (5 defa), Mücebbire (1 defa), Mücessime (1 defa), Muattile (2 defa) ve Mu'tezile (33 defa) gibi bazı kişi ve mezheplerden bahseder, fakat bu kişi ve mezheplerden, kelâm problemleri ile ilişkili olarak bahsedildiği gayet açık bir şekilde görülmektedir.

Jane Smith, kaynak göstermeksizin alıntı yapmanın, Scholastic (ortaçağ) sistemin gayet güzel tesis edildiği yedinci yüzyılda, yaygın bir uygulama olduğunu, yazarların kabule şâyân gördükleri malzemeyi eserlerinde kullandıklarını, hatta onu kelimesi kelimesine eserlerine aldıklarını söyleye-

30 "Index", s. 49.

31 Bkz. "Index", özellikle, s. 41-55.

32 Bu ifade alışkın olunmadık, çirkin bir manayı çağrıştırmaktadır; fakat bizim bu terimle burada ifade etmek istediğimiz; "kaynağını zikretmeksizin başkalarının fikirlerinden yararlanma"dır.

33 Râzî'nin "Tefsir"iyle karşılaştırınız. Râzî Tefsirinde, Zemâşherî'nin, Taberî'nin, Abdü'l-Cebâr'ın isimlerini zikretmektedir. Râzî'nin kaynakları hakkındaki bir araştırma için bkz. J. Jomier, "The Qur'anic Commentary of Imam Fahrüddin er-Râzî: Its Sources and Its Originality" in "International Congress for the Study of Qur'an" ("İmâm Fahrüddin er-Râzî'nin Kur'an Tefsiri: Kaynakları ve Orjinalliyi", bu çalışma, "Uluslararası Kur'an Araştırma Kongresi'nde" dir). (Canberra: Australian University, 8-13, May, 1980), Dizi: I, s. 93-111.

rek Beydâvî'nin "kaynağını zikretmeksizin alıntı yapmasını" bir parça mazur görmüştür³⁴, fakat yine de -onlarla aynı görüşü paylaşsın veya paylaşmasın- Beydâvî'nin kaynaklara atıfta bulunması gerekirdi. Kâzerûnî, hâşiyesinde Beydâvî'nin Keşşâf'tan istifadesi hakkında bizi bilgilendirmiştir³⁵.

Envâr'ın, önceki tefsirleri içermesinin yanı sıra yazar, kırâatla da (okuma farklılıkları) ilgilenmiştir. Farklı okuyuşlar, farklı manaları ortaya çıkarır. Bu bağlamda Beydâvî, yedi meşhur kırâat âliminden³⁶ yararlanmakla kalmamış, bir sekizinciyi, Ya'kûb el-Hadramî'yi de, onlara ilave etmiştir. Onun Ya'kûb'dan niçin yararlandığı tam olarak belli olmasa da onu önceki tefsircilerden farklı kılan da budur. O, farklı okuyuşlara özel bir ilgi gösterir. İleriki sayfalarda inceleyeceğimiz Rûm sûresinde yazar, Ya'kûb'un ismini üç defa zikreder³⁷. 104. sayfanın 6. satırında, sekiz kırâat âlimine ilâveten, iki kâri'nin daha ismini zikreder ki bunlar, Ebû Bekr ve Ravh'dır.

Onun hermenötik metotları söz konusu olduğunda, Beydâvî, Abdu'l-Halîm'in "Kur'an'ın dâhili bağlamı" -yani "Kur'an'ın bir kısmı, diğer kısmını tefsir eder"- diye isimlendirdiği kavramı bazen kullanır. Bir kanıt olarak zikredecek olursak, mesela Rûm sûresi (30), 56. âyette geçen **"Andolsun ki siz, Allah'ın yazısında (hükmedildiği gibi) yeniden dirilme gününe kadar kaldınız"** ibaresini o, "(sizin geleceğiniz) O'nun bilgisinde ve hükmündedir veya O'nun sizin hakkınızda yazdığı hükmündedir veya levh (mahfuz)dadır ve yahut da Kur'an'dadır"³⁸ diye tefsir eder ve "Kur'an'dadır" şeklindeki tefsirine dayanak olarak da bir başka âyete, Mü'minûn sû-

34 Smith, "Historical and Semantic Study" (*Tarihi ve Semantik Araştırma*), s. 122.

35 Meselâ Bkz. ; Kahire baskısı, s. 144 ve 147.

36 Bu Yedi Kâri ve ravileri için bkz. Ebû Osmân b. Saîd ed-Dânî (v. 444/1053), "Kitâbu't-Teysir, fi'l-Kırââtî's-Seb'a", basıma hazırlayan; Otto Pretzi (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1930), s. 4-10.

37 Bkz. Fleischer'in baskısı, s. 108, satır: 5 ile 21; ve s. 111, satır: 14. Fell'in, İbn Kesir'in dışındaki *Kurrâların* isimlerini zikretmemesi şaşırtıcıdır.

* Anlatılan konunun daha iyi anlaşılması için bu âyetin meâlini ondan bir önceki âyetin meâliyle birlikte veriyoruz: "Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar, (dünyada veya kabirlerde veya dünyanın yok olması ile diriltileme günü arasında geçen zaman diliminde) ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar, (dünyada da haktan) böyle döndürülüyorlardı". "Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısında (hükmedildiği gibi) yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bugün yeniden dirilme günüdür; fakat siz onu tanımıyordunuz". Rûm, 30/ 55-56.

38 Bu yorum hemen hemen Keşşâf'taki yorumun aynısıdır, yalnız, Beydâvî burada âyete atıfta bulunur. Bkz. "el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûnî'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil" (Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, tarihsiz), III, 487.

resinin (23) 100. âyetine** atıfta bulunur. Bir âyeti diğer âyetlerin ışığında tefsir etme metodu, Envâr'ın her yerinde görünür.

Ne var ki, Beydâvî'nin tefsirinde hadisin rölü, metin içi bağlamdan (Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri / müt.) daha baskındır³⁹. Bu sûreyle (Rûm, 30) ilgili -en az beş tane- açıklayıcı rivâyet zikreder. Her şeyden önce, tarihi ortamı (yani sûrenin nüzul sebebini) sergileyen bir hadisle başlar. Sonra, âyetin anlamını açıklamak için üç tane rivâyet zikreder. Bir örnek vermek gerekirse, Allah (c.c.)'in mü'minlere kesinlikle yardım edeceğini belirten 46. âyeti tefsir ederken, Hz. Muhammed'in "kardeşinin şerefini koruyan her müslümanı, Allah (c.c.) Cehennem ateşinden koruyacaktır"⁴⁰ buyurduğu, Peygambere ait merfû bir hadisi zikreder. En sonunda, Zemaşşeri gibi, Beydâvî de, bir sûreyi tefsir ettikten sonra, o sûrenin fazileti hakkında bir hadise yer verir⁴¹. Bu son hadis çeşidi, ne yazık ki çoğu bilgin tarafından "mevzû" (uydurulmuş hadis) olarak kabul edilmektedir⁴². Beydâvî, uydurma hadisleri tefsirine niçin aldığı hakkında herhangi bir açıklamada bulunmaz, fakat el-İtkân bize birçok müfessirin, bu hadisleri halkı Kur'ân okumaya teşvik etmek için aldığını söyler⁴³.

Yukarıdaki hermenötik prensiplerin yanında, Envâr'daki en âşikâr ve en açık özellik, onun gramerle ilgili hususlara dikkat çekmesidir. Arap gramerinin kuralları olmaksızın, diğer klasik tefsirler gibi Envâr da, neredey-

** Âyetin (kendisinden bir önceki âyetle beraber) meâli: "Nihayet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çattığında: Rabbim! der, beni geri gönder; Taki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım. Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır". (Mu'minûn, 23/ 99-100).

39 R. Marston Speight, Hadis'in tefsir yapmadaki bazı fonksiyonlarını maddeler halinde sıralamıştır, onun şu eserine bkz. "The Function of Hadith As Commentary on The Qur'ân As Seen in the Six Authoritative Collections", in "Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân" ("*Kur'ân Tefsiri Tarihine Yaklaşımlar*" isimli kitapta "*Kütüb-i Sittede*deki şekliyle, *Hadis'in Kur'ân'ı Tefsir Etmedeki Fonksiyonu*"), s. 63-81.

40 Beydâvî, "Envâr", s. 109, satır: 14-5.

41 Bkz. el-Beydâvî, "Envâr", s. 111. Karşılaştırmız: ez-Zemaşşeri, "El-Keşşâf", III, 489. Abdurrahîm b. Omer el-Kirmânî (v. 505/1111) tarafından sûreyi tefsirden sonra niçin hadis zikrettiği sorulunca, Zemaşşeri şöyle cevap vermiştir: "çünkü hadisler sûrelerin özelliklerini belirten sıfatlardır ve sıfat da kendisinden önceki kelimeyi (mevsûfu) betimler." Bkz. Suyûtî, el-İtkân, IV, 199. (Yazarın yaptığı bu alıntı el-İtkân'ın 1987 Beyrut baskısında, ikinci cilt, sayfa; 1222 de bulunmaktadır/ müt.).

42 Bkz. İbn Âşûr, "et-Tefsîr", s. 107; Mahmûd Besyûni Fudah, "Neş'etü't-Tefsîr ve Menâhicuh fi Dav'i'l- Mezâhibi'l-İslâmiyye", (Kahire: Matbaatü'l-Emâneh, 1986), s. 215. Karşılaştırmız: Hacı Halife'nin bu hadisler hakkındaki görüşü "Keşfü'z-Zünûn" adlı eserindedir, s. 473.

43 Bkz. Suyûtî, "el-İtkân", IV, 115-6.

se hiç anlaşılamazdı. Beydâvî, anlamı yaygın olmayan ibâre ve kelimeleri araştırır. Âyet içindeki gramere dayalı ilişkiyi, görünen herhangi sentax veya sözdizimi bozukluğunu, klasik Arap grameri çerçevesinde tartışarak, açıklığa kavuşturur. Bu konuda yazarın, tefsirinde birçok defa yer verdiği Sibeveyh, Halil, Müberred, Sa'leb vb. diğer nahivciler gibi Arap dilcilerinin eserlerine vâkıf olduğu görünmektedir. Dil ve kelimeye olan ilgisine ilâveten Beydâvî, İslâm öncesi edebiyatın, özellikle de şiirin kullanılmasının, Kur'an'ı anlamadaki önemini idrak etmiştir. Mesela 24. âyette, âyete takdir edilen "en" in görevini açıklamak için şiir ve mesel getirir⁴⁴.

Beydâvî'nin tefsirindeki bir diğer hermenötik temel de, onun kelâm ve hukuk felsefesidir. Yazar (itikat açısından) Eş'ari, (amel bakımından da) Şafi'î mezhebine bağlı olduğu için, hiç kuşkusuz tefsirine, bu mezheplerin rengini vermiştir. Önsözüne başlama ifadesinin, "Kur'an'ı (Furkân'ı) gönderen (indiren) Allah'a hamdolsun"⁴⁵ olması, Zemahşeri'nin, tefsirinin önsözünde temel olarak iddia ettiği, "Kur'an'ın yaratılmış (mahlûk) olduğu" doktrini, bir çürütmedir⁴⁶. Aynı şekilde yazarımız önsözde, i'câz-ı Kur'an yani "Kur'an'ın taklit edilemezliği mucizesi" hakkındaki fikrini, Eş'ari'lerin doktrinine uygun olarak ifade etmektedir⁴⁷. Bu hususlar, O'nun düşünce yapısının, Kur'an tefsiri üzerindeki etkisini göstermek için yeterlidir.

Netice olarak, Envâr hakkında, âlimler tarafından yapılan ithamlar bir tarafa bırakılacak olursa, Beydâvî ta başından beri, yapmakta olduğu şeyin bilincindeydi. O, tefsirinin başından sonuna kadar takip edeceği bir hermenötik metot sergilemiştir. O, Kur'an'ı yorumlamasına, önceki bilgilerini

44 Beydâvî'nin alıntı yaptığı bu şiir, Taberî'nin aynı âyeti tefsirinin sonundaki şiirdir. Bkz. Taberî, "Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an", (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1986-7), XXIII, 22.

45 el-Beydâvî, "Envâr", s. 2, satır: 1.

46 "Kur'an'ı Yaratın Allah'a hamd-ü senâlar olsun". Bu cümlelerin yerine Zemahşeri tarafından aşağıdaki cümle kullanılmıştır: "Kur'an'ı biraraya getirilmiş ve mükemmel bir kelâm olarak indiren Allah'a hamd-ü senâlar olsun". Bkz. ez-Zemahşeri, "el-Keşşâf", I, 2. Aynı zamanda bkz. el-Kâzerûnî, "Hâşiye", I, 2. (Zemahşeri'nin mutezile mezhebine mensup olduğunu söyleyenler, Keşşâf'ın başındaki "Kur'an'ı yaratan Allah'a hamdolsun" ibaresinde geçen "haleka (veya ceale)" (yarattı) fiilinin dostları tarafından "enzele" (indirdi) fiiliyle değiştirildiğini, dolayısıyla bu tasahih Zemaşşeri'ye ait olmadığını belirtmişlerdir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I, 354-355, Ankara 1988. / müt.)

47 el-Beydâvî, "Envâr", s. 2, satır: 1-3. İ'câz meselesi hakkında kısa bir tartışma için bkz. Issa J. Boulata, "The Rhetorical Interpretation of the Qur'an: İ'câz and Related Topics" in "Approaches to the History of the Qur'an" ("Kur'an Tefsiri Tarihine Yaklaşımlar" isimli kitapta, "Kur'an'ın Edebi Yorumu: İ'câz ve İlgili Diğer Konular") s. 139-57.

ve önyargılarını taşımıştır. Arap grameri, şiir, Hz. Peygambere ait hadisler, kelâm, hukuk ve önceki müfessirlerin görüşleri, anlama öncesi kategorisinde onun ihtiyaç duyduğu kaynaklardır. Bunların yanı sıra onun tefsirinde görünen en önemli problem herhalde, kaynaklarını zikretmeksizin başkalarının, özellikle klasik tefsircilerin görüşlerini eserine almasıdır.